

DENETİMDE HATA VE HİLE

Dr. Nergis Nalân Altıntaş*

ÖZET

İşletmelere ait finansal tablolar işletmenin gerçek durumunu yansıttığı ölçüde anlamlı olurlar. İşletmelerde muhasebe hilelerinin, finansal tablolara yansımaları durumunda başta yatırımcılar ve işletme sahip ve çalışanları olmak üzere, devlet, kredi verenler işletmeyle ticari ilişkide olanlar gibi birçok kesim zarar görecektir. Bu nedenle bağımsız denetçilerin hileleri dikkate alması ve denetimi hile riskine göre yürütmesi etkin bir denetim çalışması için zaruridir. Bu çalışmanın temel amacı, hata ve özellikle hile kavramlarını açıklayarak bunlarla ilgili dünyadaki ve ülkemizdeki düzenlemelere yer vermektir. Ayrıca çalışmada kurumiçi sahtekarlık kavramına ve özelliklerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hata, Hile, Bağımsız Denetim

ABSTRACT

The financial statements of business entities can be regarded as meaningful only if they are prepared according to true and fair presentation principle. Fraudulent financial statements will be harmful to interest groups such as investors, shareholders, employees, creditors. For this reason, independent auditors shall consider fraud and it is a must for them to conduct their audit by evaluating fraud risk. The purpose of this study is to identify concepts of error and fraud and to explain regulations related to errors and fraud. Besides, employee fraud and its characteristics are also mentioned.

Keywords: Error, Fraud, Independent Audit

* İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Anabilim Dalı

1.1. Aksaklık Kavramı ve Önemli Aksaklık Türleri

Denetimde önemli aksaklıklar hata veya hile sonucu meydana gelirler. Hatalar finansal tablolardaki kasdi olmayan aksaklıklar veya tutar ve açıklama eksiklikleridir. Hileler ise kasdi aksaklıklar veya tutar ve açıklama eksiklikleridir.

Hileler iki şekilde meydana gelebilir. Bunlar hileli finansal raporlama ve varlıkların uygunsuz kullanımınıdır. Hileli finansal raporlama kullanıcıları yanıltmak amacıyla kasten yapılan aksaklıklardır. Varlıkların uygunsuz kullanımı ise işletmenin varlıklarının çalınması ve bu durumun finansal tablolara yansıtılmamasıdır.

Hilenin gerçekleşmiş olması için aşağıdaki unsurların tümü mevcut olmalıdır¹:

-Bir kişi veya organizasyon önemli bir durum veya olay hakkında bilinçli olarak gerçek dışı bir sunumda bulunmalıdır.

-Kurban (sunumun yapıldığı kişi veya organizasyon) yapılan gerçeğe dışı sunuma inanmalıdır.

-Kurban yapılan gerçeğe dışı sunuma güvenmeli ve ona göre hareket etmelidir.

-Kurban güvenilen gerçeğe dışı sunum nedeniyle maddi kayba uğramış olmalıdır.

1.2. Denetçinin ve Müşteri İşletmenin Sorumlulukları

Geçmişten günümüze hileleri bulma konusunda denetçilere düşen görev ve sorumluluklar her zaman tartışılmıştır. Gerek ülkemizdeki gerekse diğer ülkelerde bu konudaki düzenlemelerde denetçinin esas işinin hileleri bulmak olmadığı vurgulanmıştır. Fakat hileleri bulma konusu denetim işinin bir parçasıdır. Özellikle hilelerin yol açtığı zararların artması bu konuya denetçilerin daha fazla önem vermesiyle sonuçlanmıştır.²

¹ Mark R. Simmons, "Recognizing the Elements of Fraud", the Fraud Magazine, 1995.

² Kiracı, Murat "Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimin Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ocak 2005.

Denetçi, denetimini salt olarak işletmede yapılan her türlü hileye karşı oluşturmak zorunda değildir. Böyle bir çalışma yapmak da gerçekten zordur. Denetçiyi sadece finansal tabloları önemli derede etkileyen hileler ilgilendirmektedir.

1.3. Hilenin Ortaya Çıkarılmasında Kullanılan Yöntemler

Bilgisayar teknolojisi, denetçilere otomatikleştirilmiş iş ortamının incelenmesinde yeni teknikler sunmaktadır. Gerçekte suistimal incelemesi, bilgisayar destekli denetim araç ve teknikleri için mükemmel bir uygulamadır.

Trend analizi: Suistimalin önlenmesinde ve bulunmasında giderek önem kazanan bir alan da verilerdeki tekrarların incelenmesini kapsar. Bunun nedeni beklenmeyen tekrarların suistimal belirtisi olabileceğidir. Bu tekniğin uygulanmasının basit bir örneği iki kere işlenen işlemlerin bulunmasına çalışılmasıdır.

Oran Analizi: Bir diğer faydalı suistimal inceleme tekniği ise önemli oranların analiz edilmesidir. Finansal oranların şirketin finansal durumu hakkında bilgi vermesi gibi, bir takım oranların incelenmesi de suistimal olup olmadığı konusunda bilgi verebilir. Başlıca önemli oranlar şunlardır:

Maksimum değer minimum değere oranı: Örneğin denetçi satılan bir ürünün incelenen dönem içindeki satış fiyatlarını inceler, aynı ürünün en yüksek satış fiyatını en düşük satış fiyatına böler. Bu oranın normal koşullar altında düşük olması beklenir.

Maksimum değer en yüksek ikinci değere oranı: Örneğin incelenen dönem içerisinde belli bir hammaddenin en yüksek alış fiyatının en yüksek ikinci alış fiyatına bölünmesiyle bulunur.

Cari yılın önceki yıla oranı

Bu üç oranın da normal şartlar altında düşük olması beklenir, eğer mantıklı bir açıklaması yoksa oranların yüksek çıkması bir suistimalin varlığına işaret edebilir.

Benford Yasası: 1881 yılında "American Journal of Mathematics"de Simon Newcomb iki makale yayımladı. Newcomb'un makalesinde ortaya koyduğu formül, General Electric'te çalışan fizikçi Frank

Benford tarafından 1938 yılında kullanıldı. Benford, Newcomb'la aynı logaritmik-olasılık yasasına ulaşmıştı. 1996 yılında Atlanta Georgie Teknoloji Enstitüsü matematik profesörü Ted Hill, "Statistic Science"da yayımladığı makalesinde Benford yasasını matematiksel olarak kanıtladı.³

Mark Nigrini, Benford yasasının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bir yöntem olarak kullanılabileceğini düşündü. Nigrini'nin testlerinin yardımıyla New York'taki Brooklyn Hileler Servisi, bu modeli uygulayarak New York'lu yedi şirketteki muhasebe sahteciliklerini ortaya çıkarttı. Rakamların ortaya çıkış sıklıkları yani frekansları, Benford yasasına uymayan biçimde değişiyorsa, bunu yaratan sistematik bir dış etki var demektir. Bu, muhasebe verileri üzerinde "kasıtlı" bir girişimin, yani verileri doğal akışlarının dışına çıkartmaya dolayısıyla bozmaya yönelik bir eylemin açık kanıtıdır. Bu durumu en iyi hile sözcüğü açıklar.

Benford yasasından hareketle muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması için, bu yasanın öngördüğü ilk rakamların frekansları ile gerçek bir muhasebe evreninde ortaya çıkan ilk rakamların frekanslarını karşılaştırmak yeterli olacaktır. Ancak bunun için aşağıdaki adımlardan oluşan bir yol izlemek gerekir:⁴

- Muhasebe evreninden örneklem seçimi
- Gözlemlenen frekansların test edilmesi
- Yargıya varılması
- Kanıtlayıcı verilerin araştırılması

Veriler her zaman Benford yasasına göre tahmin edilen şekilde dağılmayabilirler. Bazen beklenenden daha fazla tekrarlanan belli sayılar için geçerli bir sebep bulunabilir. Örneğin bir şirketin bir kilogramın altındaki paketleri kurye ile yolladığı ve bu işin maliyetinin standart oranı \$ 6,12 olduğu varsayılırsa o takdirde birinci basamak olan 6 veya ilk iki basamak olan 61, Benford yasasınca tahmin edilenden daha fazla yer

alacaktır. Verilerin Benford yasası ile uyuşup uyuşmadığı aşağıdakiler dikkate alınarak belirlenebilir:⁵

-Maksimum veya minimum değer olmamalıdır.

-Fiyat kırılım noktaları olmamalıdır. (Örneğin bir kg altındaki tüm paketler için standart oran \$6,12'dir.)

-Sayılar örneğin poliçe numaraları veya sosyal güvenlik numaraları gibi bir sayıya göre atanmış olmamalıdır.

1.4. İşletme İçinde Yolsuzluk Yapanların Profili

Bir organizasyonda suistimal yapabilecek kişilerin profili ile ilgili bazı genel karakteristik özellikler şunlardır:⁶

- Erkek
- Zeki (Güvenli sistemlere meydan okuyan, rutin işlerden sıkılan)
- Egoist (Berlirgin kontrol yetersizlikleri, budala müdürleri vs. küçümseyen)
- Meraklı (Örneğin bilgisayardaki bir zayıflığı bulmaya çalışan)
- Çok çalışkan (Sabahları ilk gelen, akşamları en son çıkan, az izne çıkan)
- Stres altında olan (Finansal sorunlar, kötü giden evlilik gibi)
- Aç gözlü veya çok ciddi maddi ihtiyacı olan (Hastalık, uyuşturucu, kumar vs.)
- İşinde mutsuz olan veya şikayetçi olan (gerçekten hakkettiğini almadığını düşünen)
- Çok para harcayan (Pahalı hobiler, kazancının çok üstünde yaşam standardına sahip olma)

2. KURUMİÇİ SAHTEKARLIK

2.1. Kurumiçi Sahtekarlık Kavramı

³ Erdoğan, Melih "Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Benford Yasası", Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 3, Ocak 2001.

⁴ A.e.

⁵ David Coderre, "Computer-Assisted Techniques For Fraud Detection", The CPA Journal, Ağustos 1999.

⁶ Mark R. Simmons, "Profiling an Internal Fraudster", the Fraud Magazine, www.mrsciacef.cjb.net, 1996.

Kurum içi sahtekarlık bir çalışanın, kendisinin zenginleşmesi amacıyla işveren organizasyonun varlıklarını planlı olarak suistimal etmesi amacıyla işini kullanmasıdır.

Kurum içi sahtekarlık ve suistimal; büyüklük, yer veya sektöre bağlı olmaksızın tüm organizasyonları etkileyen yaygın bir sorundur. ACFE kamunun ve suistimal araştırmacılarının bu tehdide karşı daha iyi eğitilmesini amaçlamaktadır. 1996'da ilk "Kurum içi Sahtekarlık ve Suistimal Raporu" yayınlanmış olup devletçe finanse edilmeyen, en yaygın bilinen araştırmadır.

ACFE (American Certified Fraud Examiners) dünyanın en önemli hile karşıtı eğitim ve bilgi sağlayıcılarından biridir. Her sene CFE'lerin yapmış oldukları araştırmalara dayanarak Mesleki Hile ve Yolsuzluk Raporu yayımlamaktadır.

2.2. Kurumiçi Sahtekarlık Türleri

1996 Raporunda ilk kez açıklandığı gibi bütün kurum içi sahtekarlıklar aşağıdaki üç ana kategoriden birine girerler:⁷

-Varlıkların uygun olmayan kullanımı: Organizasyonun varlıklarının çalınması veya kötüye kullanılmasını kapsar.(En yaygın örnekler gelirlerin zimmete geçirilmesi, stokların çalınması ve bordro sahtekarlıkları)

-Yolsuzluk: Yolsuzluk, kişinin bir işlem ile ilgili yetkisini, işverene karşı olan görevine aykırı olarak veya başkalarının haklarını çiğneyerek kendine veya bir başkasına menfaat sağlamak amacıyla kötüye kullanmasıdır. (En yaygın örnekleri rüşvettir.)

-Hileli Tablolar: Genellikle bir organizasyonun finansal tablolarının gerçeğe aykırı şekilde düzenlenmesini ifade eder. (En yaygın örnekler gelirlerin olduğundan fazla, borçların ve giderlerin olduğundan az gösterilmesidir.)

Kurum içi sahtekarlığa kalkışanlar bir organizasyondaki pozisyonlarını, kişisel zenginleşmeleri için organizasyonun varlıklarını planlı olarak uygun amaç-

ları dışında kullanmak suretiyle kötüye kullanan kişilerdir.

2.3. Bağımsız Denetim ve Hile Denetimi

SAS 99; Finansal tablo denetiminde suistimalin değerlendirilmesi denetçinin sorumluluğunu belirlemektedir. Buna göre bağımsız denetçiler, suistimal sonucu finansal bilgilerde önemli aksaklıklar olması riskini değerlemelidirler.

Pek çok denetçi bir hatanın finansal veriler üzerinde önemli etkidi olmadığını belirleyebilir. Oysa suistimal (hile) durumunda bu kolay değildir. Suistimalin hatadan farkı bilinçli olarak yapılmasıdır. Bilinçli yapıp yapılmadığının kanıtlanması için sayılardan daha fazlasına ihtiyaç vardır.

Bu tip iddiaların açıklığa kavuşturulması sürecine suistimal incelemesi adı verilir. (CFE) Sertifikalı Hile Araştırmacıları ki bunların çoğu Sertifikalı Kamu Muhasebecisidir dört konuda bilgi sahibi olmalıdırlar: 1-Hileli finansal işlemleri anlayabilme, 2- Hilenin yasal unsurları, 3- Kriminal kavramlar ve 4- Suistimalleri araştırma yeteneği.⁸

Bağımsız denetçiler SAS 99'a göre finansal tablolarda önemli aksaklıkların bulunması riskini değerlemelidirler. Suistimal incelemesi süreci denetçinin defter ve kayıtlardan alınan finansal bilgileri analiz etmesiyle başlar. Hilenin köklerini bulmada ve mülakat tekniklerinde gerekli eğitimi olmayan denetçiler, şüpheli bir kanıtla karşılaşmaları halinde bu konularda uzman olan bir kişiye başvurmalıdırlar.

2.4. Hile Denetimi Süreci

Suistimal incelemesi süreci, *suistimal teorisi yaklaşımı* üzerinde yürütülür. Bu sürecin birbirini izleyen dört adımı bulunmaktadır: eldeki verilerin analizi, bir suistimal teorisinin oluşturulması, gerektiğinde revize edilmesi ve doğrulanması. Bağımsız denetim ile suistimal incelemesinin aşağıdaki tabloda karşılaştırılması yapılmıştır:

⁷ ACFE, 2004 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, 2004.

⁸ Joseph T. Wells, "The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor's Bailiwick: Analyzing Financial Information", **Journal of Accountancy**, Ağustos 2003.

Tablo 1: Denetim ve Suistimal İncelemesi⁹

	Denetim	Suistimal İncelemesi
Zamanlama	<u>Tekrarlayan</u> <u>(Tekrar Eden)</u> Denetim faaliyeti düzenli ve tekrarlayan bir şekilde yürütülür.	<u>Tekrarlamayan</u> <u>(Tekrar Etmeven)</u> Suistimal incelemesi tekrarlamayan bir faaliyettir. Bu faaliyet yalnızca yeterli dayanak olması halinde yapılır.
Kapsam	<u>Genel</u> Denetimin kapsamı finansal bilgilerin incelenmesidir.	<u>Özel</u> Suistimal incelemesi özel iddiaların açıklığa kavuşturulması amacıyla yapılır.
Amaç	<u>Görüş</u> Denetim faaliyeti genellikle finansal tablolar veya ilgili bilgiler hakkında bir görüşe ulaşmak amacıyla yapılır.	<u>Sorumluluğu/Sorumluları</u> <u>Tespit Etmek</u> Suistimal incelemesinin amacı suistimalin meydana gelip gelmediğini ortaya çıkarmak ve sorumlulukları tespit etmektir.
İlişki	<u>Kişive Karşı Olmaması</u> Denetim sürecinin özelliği kişiye karşı olarak yürütülmemesidir.	<u>Kişive Karşı Olması</u> Suistimal incelemesi, sorumluyu bulma amacıyla yapıldığı için kişiye karşı olarak yürütülür.
Metodoloji	<u>Denetim Teknikleri</u> Denetim finansal bilgilerin incelenmesi ve destekleyici kanıt toplanması suretiyle yapılır.	<u>Suistimal İncelemesi Teknikleri</u> Suistimal incelemesi (1) belge incelemesi; (2) devlete ait (veya kamuya açık) kayıtlar gibi dış ortamdaki bilgilerin gözden geçirilmesi; ve (3) mülakatlar ile yapılır.
Standart	<u>Profesyonel Şüphesizlik</u> Denetçilerin denetim faaliyetlerinin yürütülmesinde profesyonel şüphesizlik ile hareket etmesi gerekir.	<u>Kanıt</u> Suistimal incelemesi yapanlar bir suistimalin açığa kavuşturulmasında suistimalin kanıtlanmasına veya olmadığının ortaya çıkarılmasına yardımcı olacak kanıtların ele geçirilmesine çalışırlar.

⁹ Joseph T. Wells, "The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor's Bailiwick: Analyzing Financial Information", *Journal of Accountancy*, Ağustos 2003.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DEKİ DÜZENLEMELER

3.1. AICPA ve SAS No: 82, SAS No:99

AICPA tarafından çıkarılan hem SAS No.82 hem de devamı niteliğindeki SAS No.99'da, bağımsız denetçilerin günümüzde hilenin neden olduğu olumsuz etkileri tam olarak kavrayıp, hile riskini çalışmalarında dikkate almasının kendileri için daha iyi olacağını belirtmektedir.¹⁰

SAS No.82 denetçinin denetim sırasında bazı adımları yerine getirmesini gerektirir. Bu adımlar hileli finansal raporlama ve varlıkların kötü kullanımı ile ilgili hile risk faktörlerinin varlığının incelenmesi, hile riskinin belirlenmesi ve yanıtlanmasını yani belirlenen riske göre denetimin yapılmasını ve programlamasını, yapılan işin belgelendirilmesini ve yönetime iletilmesini gerektirir.¹¹

SAS NO.82 ve SAS No.99 da denetçilere yol göstermesi açısından risk faktörleri ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. SAS No.99'da hile riski faktörleri Hileli Finansal Raporlamayla ve Varlıkların Kötüye Kullanımıyla İlgili iki ana grup içinde Baskı/Güdü, Haklı Çıkarma ve Fırsat alt grupları içerisinde sıralanmıştır. Denetim ve kontrol eksikliği, organizasyonel eksiklikler ve sistem zaafları bu alt gruplardan fırsatı oluştururlar. Organizasyonel eksiklikler ile karşıt politika eksikliği, etkili iç denetim ve kontrol mekanizmasının olmaması ve yönetimin yetki, görevlendirme, sorumluluklarında şeffaflığın sağlanamaması kastedilmektedir. Motivasyona ise hırs, çok para kazanma isteği, ortaya çıkma riskinin az olması cezalandırma eksikliği örnek verilebilir.¹²

¹⁰ Kiracı, Murat "Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimin Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Ocak 2005.

¹¹ Erdoğan, Nurten "Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, Şubat 2002.

¹² Yüksel Çomak, "Sahtekarlık, Suistimal, Dolandırıcılık", *İç Denetim Enstitüsü Semineri*, 20 Aralık 2003.

3.2. IFAC ve Uluslararası Denetim Standardı (ISA) 240

Mali Tablo Denetimlerinde Yolsuzluk ve Hata-ya İlişkin Denetçinin Sorumluluğu adlı standart IFAC Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu tarafından yayımlanan 240 numaralı standarttır. Bu standart 30 Haziran 2002 tarihinde sona eren ve bu tarihten sonraki dönemlere ait olan mali tabloların denetiminde geçerlidir.

240 nolu standarda göre; mali tablolardaki yanlış beyanlar, yolsuzluk ve hatadan kaynaklanabilir. “Hata” kelimesi mali tablolarda kasıtsız yapılan, bir tutarın veya bir açıklamanın atlanması gibi yanlışlıklardır. “Yolsuzluk” kelimesi yönetim kademesindeki birey veya bireylerin, işletmeyi idare etmekle görevlendirilenlerin, çalışanların veya üçüncü şahısların kasıtlı olarak bir yolsuzluğa başvurmak yoluyla haksız veya yasal olmayan bir avantaj sağlamaları anlamına gelmektedir. Yönetimdeki bireylerin bir veya birkaçını içeren veya işletmeyi idare etmekle görevlendirilmiş kişilerin yer aldığı yolsuzluk ‘yönetim yolsuzluğu’; sadece işletme çalışanlarının karıştığı yolsuzluk ise ‘çalışan yolsuzluğu’ olarak tanımlanır. Yolsuzluğun başka bir şekli ise işletme dışındaki üçüncü şahıslarla gizli bir anlaşma yapmak olabilir.

Denetçinin yolsuzluk ile ilgili göz önünde bulundurması gereken iki tür kasıtlı yanlış beyan vardır: hileli mali raporlamadan kaynaklanan yanlış beyanlar, varlıkların kötüye kullanılmasından kaynaklanan yanlışlıklar.

Hileli mali raporlama, kasıtlı olarak, mali tablolarda yer alan tutarların veya açıklamaların yanlış beyan edilmesi yoluyla mali tablo kullanıcılarını aldatmaktır. Hileli mali raporlama aşağıdaki maddeleri içerir:

1) Mali tabloların hazırlanmasında kullanılan muhasebe kayıtlarının veya destekleyici belgelerin işlenmesi, tahrip edilmesi veya değiştirilmesi yoluyla aldatma.

- Mali tabloları oluşturan olay, kayıt ve diğer önemli bilgileri kasıtlı olarak dahi etmeme veya yanlış beyanda bulunma.

2) Ölçme, gerçekleştirme, sınıflandırma, sunma veya açıklama ile ilgili muhasebe ilkelerinin kasıtlı olarak yanlış uygulanması.

Varlıkların kötüye kullanılması, bir işletmenin varlıklarının çalınma yoluyla elde edilmesi anlamına gelmektedir. Varlıkların kötüye kullanılması birçok yoldan yapılabilir (zimmetine para geçirmek, maddi veya maddi olmayan duran varlıkları çalmak, veya bir işletmenin teslim almadığı mal ve hizmetler için ödeme yapmasına sebep olmak); genellikle işlenen bu suçların devamında, varlıkların eksildiğini veya yok olduğunu gizlemek için yanlış veya eksik kayıtlar ve belgeler hazırlanır.

Hata ile yolsuzluğu ayıran unsur, mali tablolarda yanlış beyana sebep olan hareketin kasıtlı veya kasıtsız olarak yapılmış olmasıdır. Hatanın tersine, yolsuzluk kasıtlıdır ve genellikle gerçek bilgilerin kasten gizlenmesi söz konusudur.

Yolsuzluğun ve hatanın önlenmesinde ve ortaya çıkarılmasında asıl sorumluluk bir işletmenin yönetimine ve idarecilere aittir. Bir işletmenin işlerinin düzenli ve etkin bir şekilde idare edildiğinden olabildiğince emin olmak amacına yardımcı olmak maksadıyla bir kontrol ortamı yaratmak ve politika ve yöntemler geliştirmek, bir işletme yönetiminin sorumluluğundadır. Bu sorumluluğun kapsamı içinde, yolsuzluk ve hatanın önlenmesi ve ortaya çıkarılmasına yönelik oluşturulan muhasebe ve iç kontrol sistemini uygulamak ve devamlılığında emin olmak da vardır. Bu tür sistemler, sebebi yolsuzluk da olsa hata da olsa yanlışlık riskini tamamen ortadan kaldırmamakla beraber azaltır. Bu nedenle, yönetim eğer varsa kalan risk için sorumluluğu kabul eder.

UDS 200 (“Mali Tabloların Denetiminin Amacı ve Denetime İlişkin Ana İlkeler”)’de belirtildiği üzere, mali tabloların denetiminin amacı denetçinin mali tabloların belirli bir mali raporlama sistemine uygun olarak tüm önemli hususlar açısından bir görüş bildirmesini sağlamaktır. UDS’ye uygun olarak yapılan bir denetim mali tabloların önemli yanlış beyanlar içerip içermediğine dair makul seviyede bir güven oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Denetim, hata ve yolsuzluk için caydırıcı bir rol oynayabilir ancak denetçi, hata ve

yolsuzluğun önlenmesinden sorumlu tutulamaz ve tutulmamalıdır.

Denetçinin mali tablolar üzerinde görüş bildirmesi makul derecede güvence elde etmesi anlayışına dayanır. Böylelikle denetçi, denetim esnasında, yolsuzluk veya hatadan kaynaklanan yanlış beyanların ortaya çıkarılacağı garantisini vermez. Bu yüzden sonradan keşfedilen ve bir yolsuzluk veya hatadan kaynaklanan mali tablolardaki yanlış beyanlar aşağıdakilerin belirtisi olamaz:

- a) Makul seviyede güvence sağlamada başarısız olma,
- b) Yetersiz planlama, performans ve yargı,
- c) Mesleki yeterliliğin ve tam dikkatin olmayışı
- d) UDS'ye uymakta başarısızlık

UDS 400, "Risklerin Belirlenmesi ve İç kontrol" 3.paragraf, "denetim riski"ni bir denetçinin, önemli yanlışlıklar içeren mali tablolar hakkında uygun olmayan bir görüş bildirmesi riski" olarak tanımlar. Bu yanlışlıklar, yolsuzluk veya hata kaynaklı olabilir. UDS 400 denetim riskinin üç unsurunu tanımlamakta ve bu risklerin nasıl değerlendirileceği konusunda rehber olmaktadır. Bunlar, doğal risk, kontrol riski ve tespit riskidir.

Yolsuzluğun genellikle gizlenmiş olması onun ortaya çıkarılmasını zorlaştırır. Bununla beraber denetçinin sektör hakkındaki bilgi ve tecrübelerini kullanarak, suç işlemeye iten bir fırsat, neden veya yöntem sağlayan olay ve koşulları saptaması veya hilenin zaten meydana geldiğini tespit etmesi mümkündür. Bu tür olaylar ve koşullar 'yolsuzluk risk faktörleri' olarak adlandırılır. Bu yüzden yolsuzluk risk faktörleri mutlaka yolsuzluğun var olduğunu göstermez, ancak yolsuzluğun yapılmış olduğu koşullarda var olan faktörlerdir. Yolsuzluk risk faktörlerinin varlığı denetçinin doğal ve kontrol risklerini değerlendirmesini etkileyebilir.

Bu faktörlerin bazıları, bazı işletmelerde özel koşullar yüzünden önemli bir yanlışlık yaratmayacak şekilde bulunabilir. Bu doğrultuda, denetçi, yolsuzluk risk faktörlerini ayrı ayrı veya bir arada göz önünde bulundururken ve riski azaltacak kontrollerin olup ol-

madığını değerlendirirken mesleki yargısını kullanır. İşletmenin büyüklüğü, karmaşıklığı ve ortaklık yapısı özellikleri ilgili risk faktörlerinin tespitinde önemli rol oynar.

Denetçi daha önce belirlediği doğal risk ve iç kontrol sisteminden kaynaklanan risklere dayanarak (iç kontrol sistemine ilişkin yapılan test sonuçları dahil olmak üzere), mali tabloları önemli derecede etkileyecek yolsuzluk ve hatadan kaynaklanan yanlış beyanların tamamının tespit riskini, kabul edilebilir bir seviyeye indirebilecek denetim teknikleri uygulamalıdır. Denetçi, denetim tekniklerini oluştururken, önceden belirlenmiş yolsuzluk riski etkilerini de göz önünde almalıdır.

Denetçi yolsuzluk veya hata sonucu mali tablolarda önemli yanlış beyanlar olabileceğini gösteren durumlar ile karşılaştığında, mali tabloların önemli ölçüde hatalı olup olmadığını belirleyecek yöntem ve teknikler uygulamalıdır.

Denetçi bir yanlış beyan belirlediği zaman, bunun bir yolsuzluk belirtisi olup olmadığını göz önüne almalı, eğer böyle bir belirti var ise bu yanlış beyanın gösterdiklerine ve anlamına denetimin çeşitli açılarından bakmalı ve özellikle yönetimin beyanlarının güvenilirliğini gözden geçirmelidir.

Denetçi mali tabloların yolsuzluk ve hata yüzünden önemli bir şekilde yanlış beyan edilmiş olduğunu onaylar veya bu sonuca varmak için gerekli bilgileri toplayamazsa, bunun denetim üzerindeki etkilerini gözden geçirmelidir.

Denetçi değerlendirme aşamasında belirlediği yolsuzluk risk faktörlerini ve bunlara denetçinin yaklaşımlarını belgelemelidir. Denetim esnasında ortaya çıkartılan yolsuzluk faktörleri denetçiyi ek yöntem ve teknikler uygulamaya yönlendiriyorsa denetçi bu faktörlerin varlığını ve bunlara yaklaşımını da belgelemelidir.

Denetçi her zaman yönetimden aşağıdaki beyanları içeren yazılı bildirim mektupları almalıdır:

- a) Yönetim yolsuzluk ve hatayı önleyecek ve ortaya çıkartacak bir iç kontrol sistemini ve mu-

hasebe uygulamalarını gerçekleştirmeyi kendi sorumluluğu olarak kabul eder;

b) Yönetim denetim esasında denetçi tarafından belirlenen ve düzeltilemeyen yanlışlıkların etkisinin tek başına ve toplamda mali tabloların tümü göz önüne alındığında önemsiz olduğuna inanır. Bunların özeti yazılı bildirim mektubuna eklenmelidir.

c) Yönetim hata ve yolsuzluğa sebebiyet verebilecek her durumu denetçiye bildirir; ve

d) Yönetim risk teşkil edebilecek faktörleri ve yolsuzluktan kaynaklanabilecek önemli yanlış beyanları denetçiye sunar.

Denetçi yolsuzluk şüphesinden veya hatadan kaynaklanan bir yanlış bulursa, bunu önce yönetimle ve idareden sorumlu kişilerle görüşmeyi, gerekirse daha üst makamlara konuyu bildirmeyi kendi sorumluluğu olarak görmelidir.

Eğer denetçi hatadan kaynaklanan bir yanlış beyan tespit ederse, bu yanlış zamanında uygun yönetim kademesine bildirmeli ve bunu UDS 260 “Denetim Sorunlarının Yönetimle Görüşülmesi”ne göre sorumlu kişilere rapor etmelidir. Denetçi denetimi sırasında rastladığı ve tek tek ya da bütün olarak mali tablolara önemli etkisi olmadığı için düzeltme gereği duymadığı hata ve yanlışlık beyanlarla ilgili işletme yönetimini bilgilendirmelidir.

Eğer denetçi;

a) Mali tablolarda önemli bir yanlışlığa yol açsa da açmasa da bir yolsuzluk belirlemişse, veya

b) Yolsuzluğun varlığıyla ilgili kanıt bulursa (mali tablolardaki muhtemel etkisi önemli olmasa bile);

bu durumları zamanında uygun yönetim kademesine ve UDS 260 “Denetim Sorunlarının Yönetimle Görüşülmesi”ne göre sorumlu idarecilere rapor etmelidir.

Denetçi, denetim çalışmalarının yürütülmesi sırasında yolsuzluk ve veya hataların önlenmesi ve ortaya çıkarılması konusunda karşılaştığı herhangi bir önemli iç denetim zayıflığını yönetime bildirmelidir.

Eğer denetçi bir yolsuzluğun tespiti ya da şüphesi gibi bir nedenle denetimini tamamlamanın mümkün olmadığına kanaat getirirse:

a) Denetimle ilgili başvuruyu yapan kişi ve kişilere veya bazı durumlarda kanun yapıcı mercilere raporlamak gibi gerekleri de içeren içinde bulunulan durumda uygulanabilecek mesleki ve yasal sorumlulukları dikkate almak;

b) Denetimden geri çekilme olasılığını dikkate almak ve

c) Eğer denetçi işten geri çekilirse;

i-)Yönetimden uygun seviyede birileriyle ve işletmeyi idare etmekle sorumlu kişilerle işten geri çekilme durumunu ve bunun nedenlerini tartışmak; ve

ii-)Denetimle ilgili başvuruyu yapan kişi ve kişilere veya bazı durumlarda kanun yapıcı mercilere denetimden çekildiğini ve bunun nedenlerini raporlamak gibi bir mesleki ve yasal sorumluluğu olup olmadığını göz önünde bulundurmak durumundadır.

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonunca yayımlanan Profesyonel Muhasebeciler için Etik Kurallar’da belirtildiği üzere yeni atanan denetçiden bir araştırma talebi gelmesi halinde, eski denetçi yeni denetçinin işi kabul etmemesini gerektiren mesleki sebepler olup olmadığını belirtmelidir. Eğer müşteri eski denetçinin yeni atanan denetçiyle kendi işi ile ilgili konuşmasını yasaklamak ister veya eski denetçinin konuşacağı konularla ilgili bir sınırlama koymak isterse eski denetçi bu durumu yeni atanan denetçiye bildirmek zorundadır.

3.3. Uluslararası İç Denetim Standartları

1210.A2-İç denetçi bir suistimalin-sahtekarlığın göstergelerini tespit edecek yeterli bilgiye sahip olmalı fakat kendisinden, ana sorumluluğu suistimalin veya sahtekarlığı tespit ve araştırma olan bir kişinin uzmanlığına sahip olması beklenmemelidir.

1220.A2-İç denetçi şirketin hedeflerini, faaliyetlerini ve kaynaklarını etkileyebilecek önemli risklere karşı hazırlıklı olmalıdır. Öte yandan denetim prosedürleri mesleki özen ve dikkat ile uygulansa bile risklerin tespit edilmesini garanti etmez.

Uygulama Önerisi 1210.A2-1: Suistimalin Tespiti

Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartlarından Standart 1210.A2'nin Yorumu

İç denetçi, suistimal belirtilerini tespit edebilecek yeterli bilgiye sahip olmalıdır; fakat esas görevi ve sorumluluğu suistimalleri tespit etmek ve soruşturmak olan bir kişinin uzmanlığına sahip olması beklenemez.

Suistimal terimi, kasdi aldatma boyutu da olan bir dizi usulsüzlük ve yasa dışı eylem anlamına gelir. Suistimal eylemi, kurumun yararına veya zararına yapılabilir ve kurum içinden ya da dışından kişiler tarafından gerçekleştirilebilir.

İç denetçiler, kurumun faaliyetlerinin çeşitli katmanlarındaki potansiyel risk ve risk maruziyetlerinin seviyesine uygun bir şekilde, iç kontrol sisteminin yeterliliğini ve etkinliğini inceleyip değerlendirerek, suistimalin önlenmesine yardımcı olmaktan sorumludur.

Önemli bir suistimal, makul bir kesinlikle tespit edildiğinde, durumun üst yönetime, denetim komitesine ve yönetim kuruluna derhal bildirilmesi gerekir.

Suistimalin tespiti, bir soruşturma açılmasını önermek için yeterli sayıda suistimal belirtisinin tespiti anlamına gelir. Bu belirtiler, yönetimin yaptığı kontroller, denetçilerin yaptığı denetim ve testler sonucunda ya da kurum içinden ve dışından başka kaynaklar aracılığıyla tespit edilebilir.

Görevlerinin yerine getirilmesi sırasında, iç denetçinin suistimalin tespitiyle ilgili sorumlulukları aşağıda sayılmaktadır:

Bir suistimalin yapılmış olabileceğini gösteren bulgu ve belirtileri tespit için suistimal hakkında yeterli bilgi sahibi olmak. Bu bilgi suistimalin özelliklerini, suistimal yapmak için kullanılan teknikleri ve incelenen faaliyet ve işlemlerde görülebilen suistimal türleri hakkında bilgileri de kapsar.

Suistimale yol açabilecek ve zemin hazırlayabilecek kontrol zayıflıkları gibi konulara karşı uyanık olmak. Önemli ve ciddi kontrol zayıflıkları tespit edil-

diği takdirde, iç denetçiler tarafından ek testler yapılmalı ve bu ek testler, başka suistimal belirtilerinin tespitine yönelik testleri de içermelidir. Bazı belirti örnekleri: Yetkisiz işlemler, kontrollerin aşılması, açıklanamayan fiyat sapmaları ve olağandışı fazla ürün kayıpları. İç denetçiler, herhangi bir zamanda birden fazla belirtinin bir arada mevcut olmasının, suistimal eyleminin yapılması olasılığını artırdığını bilmelidir.

Suistimal yapıldığını gösteren belirtileri değerlendirmek ve ek bir tedbire gerek olup olmadığına ya da bir soruşturma açılmasının önerilmesine gerek olup olmadığına karar vermek.

Bir soruşturma açılmasını önermek için suistimal hakkında yeterli belirtinin ve bulgunun mevcut olduğu tespiti yapıldığı takdirde, durumu kurum içinde uygun yetkili kişi ve birimlere bildirmek.

İç denetçilerin, asli sorumluluğu suistimalleri tespit etmek ve soruşturmak olan bir kişi kadar uzman olmaları beklenmemektedir. Azami özen ve dikkat gösterilerek yerine getirilmiş olsalar bile tek başına denetim prosedürleri, suistimalin tespitini garanti etmez.

Uygulama Önerisi 1210.A2-2: Suistimali Tespit Sorumluluğu

Uluslararası İç Denetim Mesleki Uygulama Standartlarından Standart 1210.A2'nin Yorumu

Yönetimin ve iç denetim faaliyetlerinin suistimalleri tespit konusunda farklı rolleri vardır. İç denetim faaliyetinin bu konuyla ilgili olağan görevi, kuruma bir hizmet olarak, kurumun faaliyetleri hakkında bağımsız değerlendirme, inceleme ve tespit yapmaktan ibarettir. Suistimallerin saptanması konusunda, iç denetimin hedefi, kurumun üyelerine, izlediği ve denetlediği faaliyetlerle ilgili analiz, değerlendirme ve tavsiyeler, danışmanlık hizmeti ve bilgiler vererek onlara kendi görev ve sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirmeleri konusunda yardımcı olmaktır. Görevlendirme amacı, makul bir maliyetle etkin bir kontrol geliştirilmesini de kapsar.

Yönetimin sorumluluğu ise, makul bir maliyetle etkin bir kontrol sistemi kurmak ve uygulamaktır. Suistimal, yukarıda açıklandığı gibi olağan görev ve

işlerin kapsamındaki faaliyetlerde de söz konusu olabileceğinden dolayı, iç denetçiler, suistimalleri tespit konusunda, Standart 1220’de özel olarak tanımlanan “azami mesleki özen ve dikkati” göstermekten sorumludur. İç denetçiler, bir suistimal yapıldığının belirtilemesini tespit edebilmek için suistimal hakkında yeterli bilgiye sahip olmalı, suistimale yol açabilecek fırsatlar konusunda uyanık olmalı, ek araştırmaya gerek olup olmadığını değerlendirmeli ve yetkililere bildirmelidir.

İyi düzenlenmiş bir iç kontrol sistemi suistimali önleyebilmelidir. Yönetimin yaptığı makul kontrollerle birlikte, denetçilerin yaptığı testler, mevcut suistimal belirtilerinin tespit edilmesi ve ayrıntılı ek araştırmaların yapılması olasılığını artırır.

3.4. Sermaye Piyasası Kurulu

Sermaye Piyasası Kurulu tarafından çıkartılan “Sermaye Piyasasında Bağımsız Dış Denetime İlişkin Tebliğ”in 29. Kısım 2. Bölümü’nde şu ifade yer almaktadır.

“**MADDE 10 -** (1) Bağımsız denetim raporunda, finansal tabloların finansal raporlama standartlarına uygun olarak hazırlanması ve dürüst bir şekilde sunumuna ilişkin işletme yönetiminin sorumluluğu açıklanır. Bu sorumluluk aşağıda belirtilen hususları kapsar: a) Hata veya hileden kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın önemli nitelikte yanıltıcı bir bilgi içermeyen finansal tabloların hazırlanması, iç kontrolün finansal tabloların dürüst bir şekilde sunumu amacına uygun bir şekilde tasarlanarak, uygulamaya geçirilmesi ve devam ettirilmesi, b) Uygun muhasebe politikalarının seçimi ve uygulanması ve c) Durumun gerektirdiği koşullara uygun muhasebe tahminlerinin yapılması. (2) Finansal tablolar işletme yönetimini temsil eder. İşletme yönetimi, finansal tabloların finansal raporlama standartlarına uygun olarak hazırlanarak dürüst bir biçimde sunulmasından sorumludur. Bu sorumluluk, finansal raporlama standartları çerçevesinde hazırlanan raporlarda, finansal tabloların finansal durum ve performans ile işletmenin nakit akımlarının gerçeği yansıtacak şekilde sunumunu kapsar. İşletme yönetimi bu sorumluluğu yerine getirirken her türlü hata ve hileli işlemleri önleyecek veya tespit ederek düzeltecek bir iç kontrol sisteminin tasarlanarak uygulanmasından da sorumludur.”

Dolayısı ile, hata ve hilelerin ortaya çıkarılması konusundaki temel sorumluluk müşteriye aittir. Ancak hata ve hileler mali tablolar hakkındaki denetçi görüşünü etkileyebileceğinden denetçi çalışmasını mali tablolar üzerinde önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkartabilecek şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlüdür.

3.5. 3568 Sayılı Kanun

3568 Sayılı Kanunda özel bir uygunluk denetimi olan “tam tasdik” ile ilgili olarak bir düzenlemeye yer verilmiştir. Bu kanunun 12. Maddesi’ne göre, “Hata ve hilelerin önlenmesi veya ortaya çıkarılması konusundaki temel sorumluluk işletme yönetimine ve yeminli mali müşavire aittir. Yeminli mali müşavir, tasdik konusu ve belgelerin ilgili mevzuat hükümlerine uygunluğu ve gerçek durumu yansıtması yönünden önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri düzeltecek veya ortaya çıkaracak şekilde planlamak ve yürütmekle yükümlüdür.”

Yeminli mali müşavir, tasdik konusu ve belgelerin doğruluğu ve gerçeği yansıtmasına olan olumsuz etkileri giderebilecek hata ve hileleri, düzeltme önerisiyle birlikte işletme yönetimine bildirilir. İşletme yönetiminin bunları düzeltmesi halinde tasdik konusu belgeler tasdik edilir. Hataların düzeltilmesi istendiği halde, düzeltilmez ise veya hileli bir durumun tespiti halinde durum, bir raporla ilgili mercilere bildirilir.

SONUÇ

Bağımsız denetçinin etkin bir denetim yapabilmek için hile riskini değerlemesi ve hileler konusunda iç denetçiyle işbirliği içinde olması çok önemlidir. Ülkemizde hileler konusunun SPK’nın bağımsız dış denetim tebliğinde ve meslek yasasında tam olarak yeterli düzeyde ve açık bir şekilde ortaya konulmaması ve denetçilere yol gösterecek SAS No.99 gibi bir kılavuzun da bulunmaması denetim mesleğinin gelişimini engellemektedir. İlgili kuruluşlar birlikte çalışarak hile ile ilgili denetçilerin yararlanacağı bir rehber oluşturabilirler.

Ülkemizde bağımsız denetçilerin hileler konusunda eğitimi sağlanmalı, gerekirse ACFE’nin geleneksel Avrupa Hile Konferansları’nın ülkemizde de yapılması gibi çalışmalara gidilmelidir.

KAYNAKÇA

ACFE, 2004 Report To The Nation Occupational Fraud and Abuse, 2004

AICPA, SAS No.82 “ Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit” (New york, 1997)

AICPA, SAS No.99 “ Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit” (New york, 2002)

Erdoğan, Melih “Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkartılmasında Benford Yasası”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 3, Ocak 2001.

Erdoğan, Nurten “Hileler Karşısında Denetçinin Sorumluluğu ve SAS No.82”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 6, Şubat 2002.

Kıracı, Murat “Hile Riski Değerlemesinin ve Hileleri Bulmanın Denetimin Etkinliğindeki Rolü ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ocak 2005.

Joseph T. Wells, “The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor’s Bailiwick: Analyzing Financial Information”, **Journal of Accountancy**, Ağustos 2003.

Yüksel Çomak, “Sahtekarlık, Suistimal, Dolandırıcılık”, İç Denetim Enstitüsü Semineri, 20 Aralık 2003.

Simmons, Mark “Recognizing the Elements of Fraud”, The Fraud Magazine, 1995

Coderre, David “Computer-Assisted Techniques for Fraud Detection”, The CPA Journal, Ağustos 1999.

SPK Seri: X, No: 22 Tebliği, 12/6/2006 tarihli ve 26196 sayılı mükerrer Resmi Gazete

SM, SMMM VE Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu, Kanun No. 3568 R. 1.6.1989 tarihli ve 20194 sayılı Resmi Gazete

www.cfenet.com